

Nyomárkay István: Rövid horvát és szerb nyelvtörténet. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2007. 292 oldal.

A kötet akadémikus szerzőjét, a szerbhorvát nyelvi és kulturális kapcsolatok, valamint a szláv összehasonlító nyelvészet – hazánkban és külföldön is jól ismert és elismert – kutatóját talán nem kell bemutatnunk a *Magyar Nyelvőr* olvasóközönségének: életrajzi adatai, kutatási területe, fontosabb magyar és idegen nyelvű publikációi a kötet fülszövegén is elolvashatók. Ez a könyv az ELTE Szláv Filológiai Tanszékén kiadott *Opera Slavica Budapestinensia Linguae Slavicae* sorozatának legújabb darabja. Mint a szerző a bevezetőben írja, nyelvtörténeti munkája kettős céllal készült: nemcsak a szlavisztika szakot végző egyetemi hallgatóknak szeretne eligazítást adni, hanem a téma iránt érdeklődő szélesebb körű tudományos nyilvánosságnak is. Az előszóból az is kiderül, hogy erre azért van szükség, mert a horvát és a szerb nyelv történetét bemutató mű magyar nyelven, a magyar nyelvi és kulturális kapcsolatokra való utalásokkal mind ez ideig nem látott napvilágot, de szerb és horvát nyelven is alig akad néhány. Ezért Nyomárkay István könyvét méltán nevezhetjük hiánypótló munkának.

A recenzens maga is elcsodálkozik azon, milyen élvezettel olvasgatja ezt a könyvet. Remek alkalmat nyújt neki ahhoz, hogy felidézze régvolt egyetemi éveit, amikor a 70-es évek első felében orosz–francia szakos egyetemistaként éveken át tanulmányozta az összláv, ószláv és óegyházi szláv nyelvet és ezek indoeurópai alapjait, nyelvtörténeti témájú diákköri dolgozatához és diplomamunkájához gyűjtött anyagot a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtárban, és jóleső érzéssel állapítja meg, hogy bár érdeklődése időközben más irányba fordult, nyelvészeti és nyelvtörténeti ismeretei még csaknem négy évtized után is elegendőek a kötetben tárgyalt fonetikai és morfológiai változások megértéséhez. De a régmúlt idők nosztalgikus felidézése önmagában még nem indokolná ezt a hirtelen feltámadó érdeklődést, ennek más oka is kell, hogy legyen. Elsősorban az, hogy ez a könyv *érdekes*: száraz adatok bemutatása, taxonomikus osztályozása és leírása mellett sok minden másról is szó van, ez a kötet tehát korántsem csak *egyszerű nyelvtörténet*. Van benne történelem, művelődéstörténet, irodalomtörténet, politikátörténet, írástörténet, névtörténet, szláv összehasonlító fonetika, fonológia, lexikológia és dialektológia, olyan lenyűgözően hatalmas ismeret- és tudásanyag, amelyből minden érdeklődő filosz szedegethet magának ismeretmorzsákat. A szűkebb téma iránt talán kevésbé érdeklődő magyar olvasó számára is tanulságosak lehetnek azok az apró betűs kitérők, úgynevezett *excursusok*, amelyek egy-egy elméleti kérdést fejtenek ki bővebben, vagy valamilyen, a magyar–szláv nyelvi-kulturális kapcsolatokat érintő gyakorlati problémát igyekeznek megvilágítani, az egyes részletek iránti mélyebb érdeklődést felkelteni, esetleg további kutatásokra ösztönözni.

A kötet néhány általános nyelvészeti fogalom, kategória bemutatásával, magyarázatával kezdődik (nyelvi és nyelvpolitikai fogalmak, folyamatok, a nyelvek osztályozásának szempontjai, a genetikai nyelvrokonság), majd öt nagy fejezetbe rendeződik. Az első nagy fejezet (a szláv nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládban) olyan általános ismereteket foglal össze röviden és lényegretörően, mint az indoeurópai alapnyelv és az őshaza, a szlávok őshazája és az összláv nyelv, valamint a déli

szláv ősnyelv (alapnyelv) kérdései. A második fejezet a szláv írással, a különböző írásfajták bemutatásával foglalkozik. A szorosan vett nyelvtörténeti áttekintés a harmadik fejezettel kezdődik (a szerbhorvát nyelv történetének korszakai), ezt követi egy körülbelül 40 oldalas, az irodalmi nyelv kialakulásával foglalkozó fejezet, végül a kötet utolsó részében a szerző az illír mozgalom és a horvát nyelvújítás problémáinak tárgyalásával foglalkozik. Lenyűgöző a könyv végén található, több, mint 60 oldalas bibliográfia, amely nemcsak a kötet megírása során felhasznált és hivatkozott szakirodalmat tartalmazza, hanem témakörök szerint csoportosítva (szerbhorvát nyelvtörténet, lexikológia, helyesírás, dialektológia, irodalmi nyelv, kontaktológia stb.) felsorolja az úgynevezett „továbbvezető irodalmat” is.

A bevezetőben a szerző helyesen állapítja meg, hogy „Kelet-Európát mind nyelvi (nyelvpolitikai), mind nyelvfejlesztési téren egyszerre jellemzi a terminológiai értelemben vett integráció és dezintegráció is” (9). Tudvalévő, hogy Jugoszlávia felbomlása után három önálló ország, és vele együtt három irodalmi nyelv jött létre: a bosnyák, a horvát és a szerb, és mostanában éppen születőben van a negyedik, a montenegrói is. Mivel ez a folyamat nemcsak a szláv, hanem a nyugati nyelvekben is végbement (félhivatalos státuszt kapott a katalán, a baszk és a gallego nyelv is), a szerzővel egyetérthetünk abban, hogy a *politikai integráció egész Európában nyelvi dezintegrációt eredményezett*.

Nem egyszerű probléma az állam és a nyelv viszonyának tisztázása, de még ennél is sokkal bonyolultabb a nyelv és nyelvjárás problémájának vizsgálata. Nem kis bátorságra vall Nyomárkay István részéről, hogy belevág a szerbhorvát nyelvterület nyelvjárásainak feltérképezésébe, hiszen itt a nyelvészeti és a földrajzi szempontok szinte kibogozhatatlanul összefonódnak. Valamilyen konkrét kiindulópontot mégis ki kell tűznie, és ezt pontosan ki is jelöli: „Nyelvtörténetünk a XIX. század közepén rögzített sztenderd irodalmi nyelv alapját képező što-nyelvjárás történetén alapul, azaz az ebben a nyelvjárásban bekövetkező jelenségekhez viszonyítva mutatjuk be a másik két nyelvjárásban, a kaj- és a ca- nyelvjárásban végbement változásokat” (6).

A *szláv nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládban* című fejezetben foglalkozik a szerző olyan alapvető problémákkal, mint az indoeurópai alapnyelv és az őshaza, a szlávok őshazája és az őszláv nyelv, valamint a déli szláv ősnyelv (alapnyelv) kérdése. Ebben a rövid fejezetben is találunk két *excursust*: az egyikben a szerző bemutatja a nyelvészeti rekonstrukció módszerét, a másikban (egy PhD-értekezés anyagát zsúfolva össze hat apróbetűs oldalba) a hangváltozások típusairól, formáiról és okairól értekezik. A glagolita és cirill ábécé összehasonlító táblázatát és (egy történeti *excursust* tartalmazó) *A szláv írás* című fejezetet a kötet legátfogóbb, legrészletesebben kifejtett része követi *A szerbhorvát (horvátszerb) nyelv történetének korszakai* címmel. A nyelvi változások közül a szerző bevallottan a hangváltozásokkal foglalkozik a legrészletesebben, mivel a nyelv fonológiai rendszerének változásai jelentős mértékben hatottak (és hatnak ma is) a morfológiai rendszerre, a névszó- és igeragozásra is. Ebben a mintegy 70 oldalnyi fejezetben rövid szövegrészeket olvashatunk Crnorizac Hrabar *A betűkről* című traktátusából, valamint szemelvényeket a Miroslav- és Vukan-evangéliumból, ez utóbbiakat a mai horvát nyelvű szöveggel és a Károli-féle fordítással is összevetethetjük. Az őszerbhorvát korszak három fő nyelvjárásának fontosabb fonetikai és lexikai jellegzetességei után megint egy nyelvemlékszöveg bemutatása következik: a legismertebb, legjelentősebb és legjobban feldolgozott horvát glagolita nyelvemlék, az 1100 körül keletkezett, 80 cm vastag mészköbe vésett *Baskai tábla*. Ezt először betűhív átirásban, és mai horvát nyelven, végül magyar fordításban is láthatjuk, majd az elemzés következik. Érdeemes idéznünk néhány mondatot a kötet 71. oldaláról, mert jól példázza, hogyan, milyen stílusban kellene az effajta művek szerzőinek az olvasóközönséghez fordulniuk: „A XII–XIV. sz.-i horvát glagolita emlékeknek két fő műfaja ismeretes: a misszálé és a breviárium. A misszálé liturgikus könyv. [...] A misszálék közül művészi kivitelével kiemelkedik az 1368-ból való Novak-misszálé (Novakov misal) és az 1403/1404-es Hrvoje-misszálé (Hrvojev misal). A liturgiában a mise minden résztvevője aktívan közreműködik, a breviárium viszont napokra, sőt órákra kijelölt imádságokat és olvasmányokat tartalmaz a papok és szerzetesek

száma. A legkorábbi fennmaradt breviárium Prvi vrbnicki brevijar (Az első vrbniki breviárium), amely a XIII. és XIV. század fordulójáról való. A vallási tárgyú szövegeken kívül világi tárgyúak is ismeretesek” stb. Ha az ilyen, magas szintű ismeretterjesztő könyvek nem nagyképp tudálékossággal, de nem is gügyögő szájbarágós stílusban fordulnának kiskorúnak tekintett olvasóik felé, akkor valószínűleg megnőne az ilyen művek iránti érdeklődés még ebben a modern, nem olvasó, internetező világban is.

A továbbiakban a kötet szerzője rátér a morfológiai változások bemutatására. Jól áttekinthető táblázatokban megadja a kiinduló helyzetet, az ószláv paradigmát, először az *o-*, *jo-*, *u-*, *i-* és *más-salhangzótvű* hímnemű, majd az *a-* és *ja-* *tövű* nőnemű főnevek teljes ragozását, majd pontokba szedve összehasonlítja őket a mai horvát paradigmákkal. A középszerbhorvát és az újszerbhorvát korszak térképekkel is illusztrált hangváltozásainak bemutatása után, a hatodik *excursus*ban ismét egy doktori értekezés anyagát olvashatjuk a csaknem kétoldalas *Az analógia hatása a nyelvi változásokban* című fejezetben. A szerző stílusa itt is világos, érthető. Ezt írja: „Az analógia az a nyelvi változás, amelynek folyamán valamely szó vagy szóalak egy másik szó vagy szóalak hatására (mintájára) megváltozik. Az analógiának két típusát különböztetjük meg: az arányos és a nem arányos analógiát. [...] Az analógiának érdekes típusa a népetimológia. Lényege, hogy ismeretlen eredetű szavak esetében a szó hangalakját megváltoztatva, az ismeretlen, új szóba összecsengés alapján más szó jelentését magyarázzák bele. [...] Népetimológiával a tulajdonnevek körében is találkozhatunk. Például *Hidegség* Győr-Sopron megyei község eredeti alakja *Hidegséd* ‘hideg patak’ volt. A *séd* szó azonban kiveszett a nyelvhasználatból, így a népetimológia a *Hideg* előtagot ‘értelmes’-ség képzővel látta el” (101–2). A szókincs tekintetében a szerbhorvát nyelv megőrizte az ősi szláv szavakat, bár sok idegen szót és kifejezést is átvett, elsősorban a szomszédos népek nyelvéből. Szociolingvisztikai szempontból is érdekes az ősi szláv szókincs fogalmi megoszlása: az ősi szláv szavak mintegy 90 százaléka az anyagi élet dolgainak megnevezésére szolgál, a szellemi élet jelenségeire csupán 10 százalék marad. Különösen informatív a többoldalas hetedik *excursus*, amelynek címe: *Magyar szavak a szerbhorvátban*. Alapos történelmi bevezetés után a magyarból átvett szavak jelentéskörük szerinti csoportosítása következik: az állami élet, tisztségek, intézmények, a jog, a lakás, háztartás, építkezés, a ruházat és a szórakozás jelentésköréi szerint. A *jövevény- és kölcsönsvavak* című fejezetben a szerző elemzi a német, a török, a görög, a francia, az angol, valamint a latin és újlatin szavak beáramlását a szerbhorvát nyelvbe, és szól ezek morfológiai és szintaktikai beilleszkedéséről is.

A negyedik nagy fejezetben, mint a címből kiderül, a szerző az irodalmi nyelv kialakulásának kérdését járja körül. Bevezetéképpen áttekinti azokat a politikai és kulturális változásokat, amelyek a nyelv történetének középső szakaszától kezdve a 20. század elejéig Horvátországban és Szerbiában végbementek. A szerbhorvát (horvátszerb) nyelv vonatkozásában egységes irodalmi nyelvnek az 1850-es Bécsi Egyezményben rögzített irodalmi nyelvet tekinthetjük. Ez azonban nem volt mindig így: a 19. század előtt uralkodó általános nézet szerint egyetlen, földrajzilag jól körülhatárolható szláv nyelv létezett csupán, amelynek különböző dialektusai vannak (tulajdonképpen a későbbi szláv nyelvek). A vita arról is folyt, hogy melyik dialektus tekinthető a legszebbnek, a legtisztábbnak, a legrégebbinek. Különböző szövegek (mesék, jogi szövegek, prédikációrészek, versek, vallásos és gazdasági szövegrészek stb.) összehasonlító bemutatása alapján kirajzolódik az irodalmi nyelv kialakulásának lassú, körülményes, nehézkes folyamata. A szerző felhívja az olvasó figyelmét a szövegekben viszonylag nagy számban fellelhető horvát helyesírású magyar szavakra is (*šereg, hadnađ, aldomaš, kontuš, orsag, hatar* stb.).

A kötet utolsó nagy fejezete (címe: *Az illír mozgalom és a horvát nyelvújítás*) azt a kultúr-történeti és társadalmi mozgalmat mutatja be, amelyet „horvát nemzeti újjászületésnek” vagy „illírizmusként”, illír mozgalomnak neveznek. Ez a mozgalom nagy jelentőséggel bír a horvátok számára, mert azt fejezi ki, hogy a horvátok a többi déli szláv néppel együtt a nagy illír nemzet, a hatalmas szláv tömb része. Az illírek legfontosabb törekvése a déli szláv nyelvek egyesítése volt. A moz-

galom azonban kezdetben nem tartalmazott politikai felhangokat, deklarált célja az egységes déli szláv irodalmi nyelv és helyesírás megteremtése volt. A politikai egységhez elsősorban egy közös irodalmi nyelv létrehozására volt szükség, az erről vallott nézetek és ezek gyakorlatban való érvényesítésének módozatai azonban jelentősen eltértek egymástól. Ebben a fejezetben a szerző sorra veszi azokat a törekvéseket, amelyek ezt a nyelvi egységesítést tüzték ki célul. A 19. század elején az irodalmi (írott) nyelv összességében különböző nyelvtípusok halmazának volt tekinthető. Számos nyelvváltozat élt egymás mellett, regionális irodalmi nyelvek alakultak ki, amelyek mindegyikének megvolt a maga közönsége. Emellett ott volt a germanizáció és a magyarosítás veszélye is. Nincs benne semmi meglepő, hogy a 19. század elején a horvát országgyűlés a latin kivételével megtiltotta a magyar és minden más idegen nyelv hivatalos használatát. Nyomárkay István bemutatja azokat a nézeteket, elképzeléseket, vitákat, amelyek a közös irodalmi nyelv normáinak megteremtését tüzték ki célul – elsősorban Vuk Karadžić munkássát állítva a középpontba –, majd a horvát nyelvújításról szóló fejtegetés következik. Különösen érdekes a horvát és a szerb sztenderd közötti fonetikai, morfológiai és szintaktikai különbségek pontokba szedett összefoglalása. A helyesírással kapcsolatban a szerző megállapítja: „a horvát és a szerb latin betűs írás alapproblémája a palatális fonémák jelölése, minthogy a latin betűs ábécében ezekre nincs külön graféma; a helyesírás története így lényegében nem más, mint azoknak a próbálkozásoknak a története, amelyekkel a legrégebb korban a másolók, később a szótárszerkesztők, a szak- és szépírók megkísérelték azt az alapelvet érvényesíteni, hogy egy fonémának egy graféma, és mindig ugyanaz a graféma feleljen meg” (213–4). A helyesírás története tehát lényegében az egyszerűsödés felé halad, és választ kaphatunk arra a kérdésre is, milyen politikai, ideológiai, nyelvi akadályai vannak egy közös latin betűs szerb-horvát (horvátszerb) nyelv létrehozásának.

Összefoglalásképpen: Nyomárkay István rövid horvát és szerb nyelvtörténete hiánypótló munka, tanulmányozását minden, filológia iránt érdeklődő olvasónak melegen ajánlhatjuk. A recenzens csodálkozva tapasztalja, milyen nehéz, bonyolult problémákat képes a szerző egyszerű, informatív, stílusban előadni, a magyar vonatkozások felidézésével pedig a horvát (és más) szakos egyetemista olvasóközönség számára is érdekessé tenni. Ilyen lenyűgöző ismeretanyagot felvonultató, azt logikusan levezetve érthetővé, sőt érdekessé tevő mű sajnos ma már nemigen található a könyvpiacra, valószínűleg azért, mert lassan kihal az a tudós, sokat olvasó és nagy műveltséggel rendelkező nemzedék, amelynek tagjai még tudták, hogyan kell ilyen könyveket írni.

Albert Sándor
SZTE BTK